

Hana Lafková

ÚVOD DO STUDIA KOŽENÝCH NÁLEZŮ NA SEVERNÍ MORAVĚ A VE SLEZSKU

DOI 10.69108/cszm-b.2024.1-2.04

Abstract

The paper follows on from the theme of the conference Archaeological Research in Czech Silesia, thus presenting a summary of the methods and history of research on medieval and modern leather artefacts, especially in the Czech part of Silesia, and, in order to understand the entire issue, it also outlines the basic European literature, without which the principles of research cannot be properly grasped. The article is not about a synthesis of the finds published so far, but about presenting the entire issue based on them. Selected finds from Ostrava – Masaryk Square (Masarykovo náměstí) – are listed below; these finds were covered by the author in her Master's thesis, and, only now, representative samples of the finds will be published.

Keywords: *hide, alum leather, leather, footwear, research history, Silesia, Middle Ages, Modern Age*

Problematika kožených nálezů je poměrně rozsáhlým tématem, které skýtá mnoho poznatků ke každodennímu životu nejen středověkých a novověkých měšťanů a šlechty, z jejichž prostředí se kožené artefakty dochovávají nejčastěji,¹ ale také může přispět k pochopení mezinárodního obchodu a cestování řemeslníků, tovaryšů a vyšších vrstev společnosti. Je zapotřebí uchopit celou problematiku od samotného zpracování prvotního surovinového základu, přes výsledný produkt až po exkavaci v terénu a deponování v muzeích.

Pro samotné pochopení principu metody určování kožených artefaktů je nutno porozumět principu činění a rozdílu mezi jirchou, usní a zámišem.² Při dlouhodobém procesu louhování byla kůže mizřena na postruhu. V prvotní fázi se jednalo o zbavení kůže zbytků blan, masa a svalových úponů, kdy bylo odebráno i podkožní mazivo. Po dalším procesu louhování byla seškrábána stejným způsobem mizření i pokožka s chlupy zvířete. Zůstala zde tedy pouze škára, která se dále dělí na retikulární a papilární vrstvu.³ Poměr mezi těmito vrstvami je důležitý pro následné určení druhu zvířete, ze kterého byla prvotní kůže získána. Takto je z pozorování patrné, že poměr papilární vrstvy k retikulární je u hovězí jedna ku třem či čtyřem, teletiny jedna ku dvěma, koziny jedna či dva ku jedné a u vepřovíce zaujímá papilární vrstva většinovou část škáry. Uspořádání folikul bývá stěžejní pro druhové určení usní, jirchy či zámiše.⁴ Tak u hovězí se jedná o poměrně hustou síť folikul bez zjevného uspořádání,

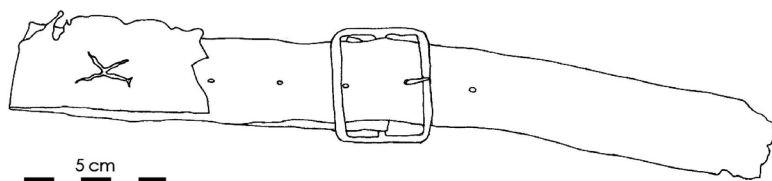
1 K dochování kožených nálezů v archeologických situacích je zapotřebí stabilního prostředí, jež je dvojího druhu: suché (např. barokní krypty, zásypy podlah v dosud stojící historické zástavbě), vlhké (odpadní jímky, doly, vyrovnané pochozí vrstvy uliční sítě a náměstí ve středověkých jádrech měst s vysokou hladinou spodní vody).

2 Pod pojmem kůže se rozumí surovina buď v čerstvém stavu po stažení ze zvířete nebo konzervovaná buď sušením či napařením v solném roztoku. Useň je louhována v rostlinných, zpravidla dubových, tříslech; jircha byla louhována v kamenci, a zámiši se rozumí useň, která byla promaštěna tukem na valše pomocí nárazů dubových palic. Jindřich FIGURA, *Středověké technologie zpracování usní*, in: *Archeologia technica* 31, 2020, s. 72–87.

3 Kůže savců se dělí na pokožku, škáru a podkožní mazivo. Retikulární vrstvou škáry se rozumí rubová strana vyčíněné usně, jirchy, zámiše. Opticky a hmatově se jedná o drsnější část se zbytky potních žláz, svalů vzprímovače vlasů, cév a nervů. Papilární vrstva je lícem, jež je hladší; tato strana bývá leštěna a lze na ni pozorovat folikuly (chlupové váčky).

4 Pozorovací metodou je detailní studium mikroskopem s horním nasvícením, přičemž pro pozorování poměrů papilární a retikulární vrstvy na řezu stačí 30x zvětšení, zatímco pro pozorování papilární vrstvy je ideální zvětšení 70x.

u koziny centrálně shromážděny tři folikuly, jež obklopuje tři až pět menších folikul, u vepřovice jsou folikuly v liniích a prostupují celou šířkou škály etc.⁵ Nicméně nelze materiál určit takto detailně ve všech případech. Prvotní překážkou je již samotné zpracování kůže v koželužnách. Povrch papilární vrstvy mohl být narušen při mizření buď zcela náhodně či při následné úpravě, v koželužnách nebo dále v řemeslné výrobě, záměrně. Zcela promyšlené odstranění papilární vrstvy lze pozorovat na opasku z archeologického výzkumu Moravské kaple z Dominikánského kláštera v Opavě, kdy byla použita pouze retikulární část škály [obr. 1].

Obr. 1: Opasek z Dominikánského kláštera v Opavě.
SZM, kresba autorky.

Podle stavu dochování folikul na papilární straně lze dále hodnotit četnost užívání daného předmětu, ze kterého fragment pochází. Zcela netknuté folikuly se vyskytují na výrobním odpadu první fáze, zatímco absenci folikul mají předměty užívané ve velké četnosti. Tento jev je nejvíce patrný na podešvích a vnitřních stélkách obuvi, případně na nejvíce namáhaných částech opatků.⁶ Při samotném pozorování je pak nutno projít celou plochu zkoumaného předmětu. Absence folikul může být totiž pouze v místě, které bylo nejvíce zatíženo, jak je vidět na podešvi z Ostravy – Masarykova náměstí [obr. 2]. Další znemožnění určení prvotního materiálu může nastat při degradačních procesech v kulturních vrstvách,⁷ při konzervaci a zejména při nevhodných podmínkách v depozitářích, kdy hrozí na jedné straně plíseň a na straně druhé sesychání materiálu, jeho popraskání a oddělení papilární vrstvy od retikulární.

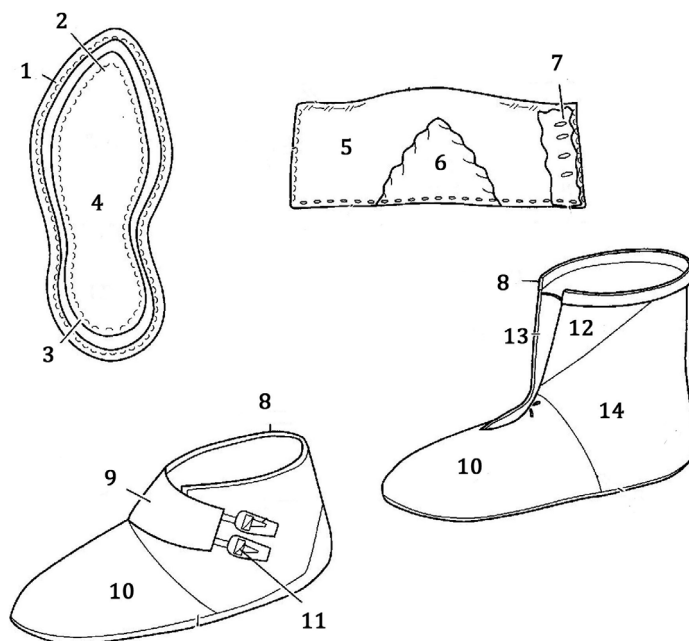
5 Samotné problematice se věnují jednotlivé studie a kapitoly v publikacích či dizertační práce. Viz. Aleš HOCH, *Kožedělná výroba v českých zemích ve středověku*, disertační práce, Masarykova univerzita v Brně, Filozofická fakulta, Brno 2020, s. 6–10; J. FIGURA, *Středověké technologie*, s. 73–74; Agnieszka SAMSONOWICZ, *Wytwórczość skórzana w Polsce wczesnofeudalnej*, in: *Studia i materiały z historii kultury materialnej*, tom LIV, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1982, s. 25–29; Ivana SHROMÁŽDILOVÁ, *Kožedělná výroba ve středověkém Brně*, in: *Brno v minulosti a dnes*, Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna 15, Brno 2001, 33–61; Karolina BLUSIEWICZ, *Obuwie Warszawskie z XIV-XVIII wieku: ze zbiorów archeologicznych Muzeum Historycznego m. st. Warszawy*, tom 1, Warszawa 2009, s. 28–29; Gabriela VYSKOČILOVÁ – Alois ORLITA – Magda SOUČKOVÁ – Richard ŠEVČÍK, *Kůže, useň, pergamen*, Studijní materiály k předmětům 5984, 5989 a 8910, Brno 2016, s. 27–40; Václav ŠTASTNÝ – František ŠUMPELA, *Koželužství na Moravě*, *Vlastivědný věstník moravský* 50/3, 1998, s. 266–284.

6 Jedná se o vnitřní zpevňovací dílec v oblasti paty viz [obr. 3].

7 Při fyzikálních i chemických půdních procesech, jak přirozených, tak i ovlivněných lidským či zvířecím působením z vnějšku (chůze či jízda po dané uložení, či vrstvách nad ní; přeskupení kulturních vrstev z bodu A do bodu B lidskou silou).

Obr. 2: Detail opotřebení papilární vrstvy podešve z Ostravy, Masarykovo náměstí. Ostravské muzeum, př. č. 338/211, foto autorky, zvětšení 65x.

Obr. 3: Schéma jednotlivých částí obuvi 1 – okolek; 2 – prstová část podešve; 3 – patní část podešve; 4 – klenková část podešve; 5 – rozložená patní část svršku; 6 – opatek; 7 – podkroužek; 8 – lemovka; 9 – klop svršku; 10 – nártová část svršku; 11 – usňový knoflík; 12 – klínek; 13 – jazyk; 14 – bok svršku.

Kresba převzata a následně upravena autorkou z Q. MOULD – I. CARLISLE – E. CAMERON, *Leather and Leatherworking*, s. 3276, 3277.

Horší již je však poměr typologického zařazení předmětů, kde nálezové okolnosti hrají značnou roli. Takto například můžeme s jistotou určit vesměs všechny části artefaktů z barokních krypt (Moravská kaple v Dominikánském klášteře v Opavě, hrobky z Javorníku kostela Nalezení svatého kříže), oproti tomu určitelnost usní z dorovnávacích vrstev náměstí a uliční sítě se pohybuje kolem 10% (Ostrava, Masarykovo náměstí).⁸ Při typologickém určení vnímáme devět funkčních kategorií (zástupci v závorkách):

- I. obuv
- II. rukavice
- III. vojenská výbava (pochvy tesáků a mečů, kožené potažení rukojeti meče, části kožené zbroje a vojenských rukavic)
- IV. osobní výbava (opasky, části kožených kabátů, zástěry)
- V. příruční zavazadla (tobolky, tašky, obaly na stiletu, voskové tabulky, pouzdra na psací potřeby, pochva na ořezávací nůž brka, měšce a váčky na peníze)
- VI. hry a volný čas (míčky, praky, masky, obaly knih)
- VII. pouzdra řemeslných a kuchyňských nástrojů (pouzdra na nůžky, nože, přístroje, kryty kos, srpů a seker)
- VIII. výrobní odpad
- IX. varia (vaky na vodu, kožená vědra, usňové potažení chomoutu etc.)⁹

Doposud nejčetnější kategorií nálezů z analyzovaných souborů, pocházejících ze středověkých měst, je výrobní odpad, jímž se rozumí zcela záměrně odkrojené kusy usní.¹⁰ Lze jej dělit na výrobní odpad první fáze, který byl z celého kusu odkrojen bezprostředně po vyčinění, usušení a promaštění (jednalo se o nepoužitelné kusy jako uši, ohánky, genitálie, struky, případně o okrajové části kůže, jež byly přišity k vysoušecímu rámu – struk z Ostravy Masarykova náměstí [obr. 4, 5]). Výrobní odpad druhé fáze pochází z řemeslných dílen při samotné výrobě předmětů (odkrojky jsou jejich negativem, byť vzhledem k úsporám na materiálu poměrně malé – jejich průměrná velikost se pohybuje kolem 10 cm). Výrobním odpadem třetí fáze se rozumí úzké pruhy, jež vznikly finalizací tvaru výsledného předmětu či jeho části. Výrobním odpadem čtvrté fáze jsou odkrojky z již nepoužívaného předmětu.¹¹ Prozatím nejvíce reprezentativním kusem na území České republiky je tobolka z Plzně, kdy byla upřednostněna oprava obuvi nad příručním zavazadlem a byla vykrojena do její vrchní části podešev pro pravděpodobnou opravu či výrobu obuvi.¹²

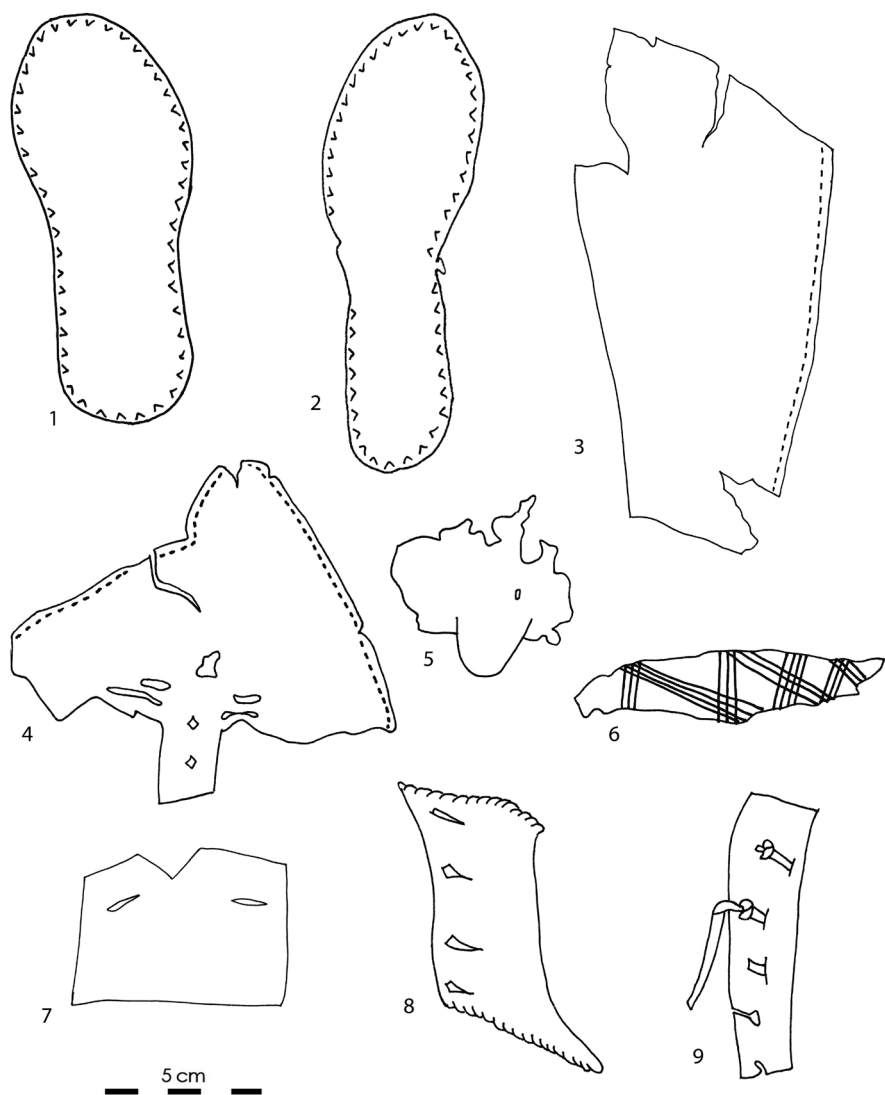
8 Hana KREJČÍČKOVÁ, *Život středověkého člověka v Moravské Ostravě očima archeologie*, Opava 2014, diplomová práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, s. 76; Peter KOVÁČIK – Veronika DUDKOVÁ – Hana LAFKOVÁ, *Poznatky ke stavebnímu vývoji a k pohřbívání v kostele sv. Kříže v Javorníku – vsi na základě archeologického výzkumu*, Přehled výzkumů 57/2, 2016, s. 189–190.

9 Nález fragmentu koženého potažení chomoutu u Marloes RIJKELIJKHUIZEN, *Two Mystery Objects and a Calf-skin Glove: Exceptional Leather Finds from Gorinchem, the Netherlands*, Newsletter Archaeological Leather Group 37, March 2013, s. 3–6. Nejsou doposud podchyceny jednotné typologické kategorie. Jednotliví badatelé přistupovali vždy k materiálu jako celku zkoumané oblasti dle jim dostupného materiálu. Kategorie vytyčené v článku si kladou za cíl sumarizovat data z Evropy do základních funkčních celků tak, aby varia byla objemově co nejmenší a byl prostor pro budoucí zařazení nových nálezů z oblasti Slezska do jednotlivých hlavních kategorií.

10 Počítáno na celkový počet nalezených kusů, nikoliv na počet lokalit, kde byly nálezy nacházeny.

11 K. BLUSIEWICZ, *Wyroby ze skóry i wytwórczość skórnicza w późnośredniowiecznym Pucku*, in: M. Starski (ed.), *Puck: Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, Warszawa 2017, s. 346.

12 Jiří ORNA – Veronika DUDKOVÁ, *Pozdní kožedělné produkce královského města Plzně v období pozdního středověku a raného novověku na základě nálezů kožených artefaktů z odpadních jímek*, in: *Archaeologia Historica* 45/1, 2020, s. 492.

Obr. 4: *Nálezy z Masarykova náměstí v Ostravě: 1 – podešev pŕpáru z 15. století; 2 – podešev dětského pŕpáru z 15. století ze souboru; 3 – fragment tobolky či tašky; 4 – svršek nízkého pŕpáru ze 14. století; 5 – výrobní odpad první fáze ve formě struku ze souboru; 6 – zdobený fragment z 15. století; 7 – odkrojená nártová část nízké obuvi s otvory pro řemínek ze 14. století; 8 – podkroužek zapínání vysoké obuvi z 15. století; 9 – odkrojená část svršku vysokého pŕpáru s dochovanými usňovými řemínky z 15. století.*

Ostravské muzeum, 1 – př. č. 368/167; 2 – př. č. 365/150; 3 – př. č. 365/150; 4 – př. č. 242/15; 5 – př. č. 339/211; 6 – př. č. 339/212; 7 – př. č. 386/170; 8 – př. č. 339/211; 9 – př. č. 339/211, kresba autorky.

Obr. 5: Fotografie vybraných nálezů z Masarykova náměstí v Ostravě:
1 – podešev půlpáru z 15. století; 2 – podešev dětského půlpáru z 15. století;
3 – nártová a prstová část svršku nízkého půlpáru ze 14. století;
4 – odkrojená nártová část nízké obuvi
s otvory pro řemínek ze 14. století.

Ostravské muzeum, 1 – př. č. 368/167; 2 – př. č. 365/150; 3 – př. č. 242/15;
4 – př. č. 386/170, foto autorky.

Co do počtu lokalit s nálezy usně jsou nejvíce zastoupeny fragmenty či jednotlivé části obuvi. Lokalitami, kde převyšují nálezy obuvi nad ostatními předměty z kožených materiálů, jsou zpravidla hrobky či krypty (Javorník, kostel Nalezení svatého kříže) či důlní díla (Poštovní štola ve Zlatých Horách).¹³ U středověkých odpadních jímek a vyrovnávek pochozích vrstev uliční sítě či náměstí se jedná již o směs převážně výrobního odpadu či již dále nevyužitelných fragmentů předmětů či jejich částí (Ostrava, Masarykovo náměstí, výzkum Staré radnice).¹⁴ Jelikož je obuv tvořena hned několika částmi, musíme k těmto jednotlivým dílcům přistupovat samostatně.¹⁵ Základní typologickou jednotkou je pro vrcholně

13 P. KOVÁČIK – V. DUDKOVÁ – H. LAFKOVÁ, *Poznatky ke stavebnímu vývoji*, s. 189–190; Veronika DUDKOVÁ – Peter KOVÁČIK – Tomáš KOUTECKÝ – Josef VEČEŘA, *Dřevěné části historického vodotěsného zařízení z Poštovní štoly u Zlatých Hor*, *Vlastivědný věstník moravský* 73/3–4, 2021, s. 355.

14 Zbyněk MORAVEC, *Ostrava a její blízké okolí v době kolem první poloviny 14. století*, in: David Majer (ed.), *Král, který létal, Moravsko-slezské pomezí v kontextu středoevropského prostoru doby Jana Lucemburského*, Ostrava 2011, s. 144.

15 Nelze tedy hovořit o podešvi jako o fragmentu obuvi. Vznikl by nám pak čirý nesmysl v popisu samotného nálezu fragment podešve fragmentu obuvi. Tématikou detailního popisu se věnují evropští autoři, z nichž nejvýznamnější jsou Olaf Goubitz a Marquita Volken. Jsou autory naprosto stěžejních publikací Olaf GOUBITZ – Carol van DRIL-MURRAY – Willy GROENMAN-van WAATERINGE, *Stepping through Time. Archaeological Footwear from Prehistoric Times until 1800*, Zwolle 2011 (reprint z roku 2001; Odtud pochází nejvíce citovaný náčrt středověké obuvi, fig. 4, s. 70); Marquita VOLKEN, *Archaeological Footwear, Development of Shoe Patterns and Styles from Prehistory till the 1600's*, Zwolle 2014; M. VOLKEN, *Archaeological Footwear II, Sandals, Patterns and Mules, from the Roman, Mediaeval and Modern Period*, Zwolle 2022.

středověkou obuv svršek, podešev a okolek, který je spojnicí švu mezi předchozími dvěma dílci (podrobné vyobrazení na [obr. 3]. Podešev má dále prstovou, klenskou a patní část; svršek má rovněž patní část, dále popisujeme bok svršku, špič a nártovou část. U konstrukčně složitějšího typu obuvi, kotníková či vysoká na zapínání, mluvíme ještě o klínku a případně se může vyskytovat lemovka, která esteticky i funkčně spojuje klínku s větším vrchním dílcem [obr. 3]. U novověké obuvi sledujeme vývoj podpatku, který byl tvořen buď několika vrstvami kůže, jež byly spojeny dřevěnými floky, které se mohou na archeologických nálezech dochovat nebo zanechají výrazné stopy. Podpatky dále mohou být z korku a ze dřeva, což platí i o platformách, které se začínají objevovat ve větší míře v 16. století.¹⁶ U vrcholně středověké a novověké obuvi se dále v hojné míře objevuje zpevnění patní části svršku opatkem ve tvaru, ve většině případů, rovnoramenného trojúhelníku.¹⁷ Dále byl používán podkroužek pro zpevnění zavazovací části svršku a tužinka pro zpevnění špiče.¹⁸

Typologie rukavic je poměrně prostá, kdy mluvíme o rukavicích pětiprstých, tříprstých a palcových. Zatím se ukazuje, že nejvíce zastoupené v archeologických nálezech byly palcové rukavice. Tříprsté rukavice byly pracovními, kdy rozdělení rukavice na palcovou část, část pro ukazováček a prostředníček a poslední část pro prsteníček a malíček mělo dopomoci lepšího úchopu při řemeslných činnostech. Pětiprsté rukavice lze zařadit do kategorie luxusnějšího zboží, a odtud pramenil i materiál pro jejich výrobu, jež byla teletina, jelenice, skopovice a textil.¹⁹

V rámci kategorie osobní výbavy mluvíme o opascích, na které navazuje kategorie příručních zavazadel, neboť například tobolky byly konstruovány tak, ať jimi může být provlečen opasek, na rozdíl od tašek, jež měly vlastní popruh a visely dotýcnému přes rameno.²⁰ Za opasek byly zavěšeny rovněž pouzdra na stiletu, voskové tabulky, penály pro psací potřeby a nože pro ořezávání psacího brka; dále do kategorie spadají měšce a váčky na peníze.

Z kategorie volného času a her se jednalo zejména o kožené míče různých konstrukcí, od konstrukčního řešení z jednoho kusu po složitější čokovitou konstrukci z pěti kusů.²¹ Dále zde můžeme počítat částí praků či obličejové masky, které mohly sloužit při lidových slavnostech.²² Do kategorie vojenské výbavy patří jednotlivé pochvy od tesáků po meče, potažení rukojetí

16 Lenka VAŇKOVÁ – Veronika PILNÁ, *Metodika datování a interpretace portrétů 16. – 18. století pomocí historické módy*, Praha 2013, s. 87.

17 Například Beata WYWROT-WYSZKOWSKA, *Skórnictwo w lokacyjnym Kołobrzegu. XIII–XV wieku*, Kołobrzeg 2008, s. 171.

18 Například dosud nepublikovaný nález ze zaniklé studny v zámku v Červené Řečici z první poloviny 17. století. Archiv autorky.

19 Základní literaturou pro typologické určení rukavic a jejich částí jsou Beata CEYNOWA, *Rękawice skórzane z badań gdańskich w sezonach 2005–2007*, in: *Acta Archaeologica Pomoranica* III, XVI Sesja Pomorzoznawcza, cz. 2. Od późnego średniowiecza do czasów nowożytnych, Szczecin 2009, s. 229–239 a M. RIJKELIJKHUIZEN, *Leather Gloves and Mittens – Examples Recovered from the Netherlands*, Newsletter Archaeological Leather Group 38, September 2013, s. 5–9.

20 B. CEYNOWA, *Torebki/kaletki*, in: B. Kościński (ed.), *Lastadia – Najstarsza stocznia Gdańska w świetle badań archeologicznych*, Archeologia Gdańska, tom VII, Gdańsk 2020, s. 553–555; B. CEYNOWA, *Średniowieczna tradycja darów miłosnych na przykładzie bogato dekorowanych toreb skórzanych z badań w Gdańsku*, in: *In gremio – in praxi*, Przedmioty skórzane na co dzień i od święta, Szczecin 2015, s. 75–96.

21 Marquita VOLKEN – Olaf GOUBITZ, *Covering the Blade: Archeological Leather Sheaths and Scabbards*, Zwole 2020, 179–187. Vice A. HOCH, *Kożedělná výroba*, s. 127–148.

22 Nasvědčuje tomu i nález obličejové masky z Novgorodu, která kromě výřezů pro oči a ústa nesla i malovanou výzdobu. Informace z online katalogu na stránkách Novgorodského státního sjednoceného muzea, dostupné z: https://novgorod-iss.kamisccloud.ru/entity/OBJECT/124634?fbclid=IwAR2M1k47Cd8vBp6xCaEBzxSvh-plraA-36jMsMR33Boutk-5d8o3kb__oSPQ [citováno ke dni 22. 1. 2024]. Otázkou zůstává, zda některé nesloužily jako ochranné masky. Viz. A. HOCH, *Kożedělná výroba*, s. 151–154.

meče usní a osobní kožená zbroj.²³ Bádání nad koženými nálezy je na území Slezska poměrně mladou záležitostí. Nejstarším dosud dohledaným dílem je studie Agnieszky Samsonowicz z roku 1982, kde v ní popisuje nálezy z Wrocławu a Gdańska (Pobaltí) a zabývá se v ní nejen typologií a datací jednotlivých raně středověkých nálezů, ale také i materiálovou strukturou kůže a vhodností jejich jednotlivých úseků pro využití na zpracování samotných předmětů a jejich částí.²⁴ Na území celého Polska na ní dále navázala Beata Wywrot-Wyszkowska, Beata Ceynowa, Anna Bogumiła Kowalska a Karolina Blusiewicz, jež ale publikují nálezy zejména z Kołobrzegu, Gdańska, Wolini, Szczecina, Warszawy a Pucku.²⁵ Situace na české straně Slezska je prozatím bez větší syntézy, článku či kapitoly. Koženými nálezy se prozatím zabývají ve větší míře pouze závěrečné studentské práce různých stupňů a krátké zmínky o nálezech v člancích k jednotlivým lokalitám.²⁶ První závěrečnou práci byla bakalářská práce od Petry Želinské, která v roce 2012 obhájila práci týkající se kožených předmětů z Opavy – Masařské ulice. Tento materiál byl ve značně fragmentárním stavu. Jednalo se dle kresebné dokumentace v plné míře o výrobní odpad, v převážné většině čtvrté fáze, k čemuž nabádá kresebná dokumentace. Pouze v jednom případě se jednalo o větší fragment podešve s prošlapanou prstovou částí.²⁷

V roce 2014 přišly na řadu kožené nálezy z výzkumu Masarykova náměstí v Moravské Ostravě.²⁸ Zpracování nálezů z této lokality ukázalo výskyt kožených artefaktů ve vrstvách od 14. století do století 17. Fragmenty se nacházely v dorovnávacích vrstvách mezi jednotlivými úrovněmi náměstí. Ze 14. století pochází desítky kusů usní. Nacházel se zde jeden reprezentativní fragment ve formě odkrojeného svrchního dílce nártové části nízkého půlpáru s otvory po zapínání na řemínek s přezkou [obr. 4:7, 5:4].²⁹ Za nejvýznamnější usňový nález z celého souboru lze považovat svrchní dílec s dochovanou nártovou částí a špicí z nízké špičaté obuvi ze 14. století, jež je ukončen hranatou zapínací částí s dvěma otvory křížového půdorysu

23 Zde můžeme přiřadit části výzbroje z Dordrechtu v Holandsku; Marloes RIJKELIJKHUIZEN – Marquita VOLKEN, *A Poor Man's Armour? Late-medieval Leather Armour from Excavations in the Netherlands*, in: *Leather in Warfare Attack, Defence and the Unexpected*, Leeds 2017, s. 57–77; Typologie pochev je řešena u Quita MOULD – Ian CARLISLE – Esther CAMERON, *Leather and Leatherworking in Anglo-Scandinavian and Medieval York*, The Archeology of York, The Small Finds 17/16, York 2003, s. 3360–3388, 3408–3410; Těž A. HOCH, *Kožedělná výroba*, s. 107–121; Potažení rukojeti meče kůží mimo jiné u M. VOLKEN – O. GOUBITZ, *Covering the Blade*, s. 94–96 a Janne HARJULA, *Sheaths, Scabbards and Grip Coverings, The Use of Leather for Portable Personal Objects in the 14th – 16th Century Turku*, Turku 2005, s. 65–66.

24 A. SAMSONOWICZ, *Wytwórczość skórzana*.

25 Díla všech čtyř autorek patří k základní literatuře. Vyjmenujeme-li pouze stěžejní díla, jednalo by se o: B. CEYNOWA, *Rekawice skórzane*, s. 229–239; TÁŽ, *Średniowieczna tradycja*, s. 75–96; Beata CEYNOWA – Ewa TRAWICKA, *Každy krok zostawia ślad, Obuwie historyczne ze zbiorów Muzeum archeologicznego w gdańsku*, Gdańsk 2016; Beata WYWROT-WYSZKOWSKA, *Późnośredniowieczne zabytki skórzane – problemy badawcze i możliwości interpretacyjne*, in: *In gremio – in praxi, Studia nad średniowiecznym skórnictwem*, Szczecin 2008, s. 59–82. Z děl Karoliny Blusiewicz by se pak jednalo o: K. BLUSIEWICZ, *Obuwie osiemnastowieczne z badań na terenie palacu Jabłonowskich*, in: W. Pela (ed.), *Archeologia dawnej Warszawy*, tom 3, Warszawa 2013, s. 203–208; K. BLUSIEWICZ, *Wyroby ze skóry i wytwórczość skórnicza*, s. 305–360; Anna Bogumiła KOWALSKA, *Pomorskie rzemiosła skórnicze w okresie przemian ustrojowych (XII–XIV wiek)*, *Archeologia Historica* Polona 22, 2014, s. 197–214.

26 P. KOVÁČIK – V. DUDKOVÁ – H. LAFKOVÁ, *Poznatky ke stavebnímu vývoji*, s. 189–190; V. DUDKOVÁ – P. KOVÁČIK – T. KOUTECKÝ – J. VEČEŘA, *Dřevěné části historického*, s. 338–356; Z. MORAVEC, *Ostrava a její blízké okolí*, s. 144.

27 Petra ŽELINSKÁ, *Středověké kožené předměty z Opavy – Masařské ulice*, bakalářská práce, Slezská univerzita v Opavě, Filozoficko-přírodovědecká fakulta, Opava 2012, tab. č. 5.

28 H. KREJČÍČKOVÁ, *Život středověkého člověka*.

29 Tamtéž, s. 21, 23, obr. 80; O. GOUBITZ – C. van DRIL-MURRAY – W. GROENMAN-van WAATERINGE, *Stepping through Time*, s. 213, fig. 4b.

[obr. 4:4, 5:3]. Analogií je fragment podobného typu obuvi nalezen v Elblągu Starem Miastě. Tento svrchní dílec byl rovněž ve vrchní části odkrojen. Kromě typologického určení byl podroben i materiálové analýze, kdy byla zkoumáním potvrzena hovězina [obr. 6]. Největší koncentraci usňových fragmentů zaznamenaly vrstvy datované do konce 15. až do první poloviny 16. století, kde se již pohybujeme ve stovečkových řadách počtu fragmentů. Ve větší míře se zde nacházely odkrojky, okolky, fragmenty svrchních dílců obuvi, řemínků i podešví; vše buď ve fragmentárním stavu, nebo ve stavu výrobního odpadu čtvrté fáze, čili se zjevnými známkami po odkrojení.³⁰ Ve vrstvě 339 byl nalezen zdobený fragment rytou výzdobou, jež je totožná s výzdobou nízkého střevice v Londýně a datačně je s ním shodná [obr. 4:6; obr. 7].³¹ Poměrně zachovalou součástí je zde podkroužek, jež byl přišit z rubu obuvi a podle profilu výřezů jej lze zařadit do zavazování obuvi na řemínky s uzlíky [obr. 4:8], jehož fragmenty a odkrojky byly nalezeny ve stejné vrstvě, ovšem vzhledem k fragmentárnosti nelze určit, zda patřily k jednomu páru [obr. 4:9].³² V celém souboru nálezů nechybí ani celé podešve se zaoblenými špicemi, jež lze datovat rovněž do období 15. století [obr. 4:1 a 4:2; 5:1 a 5:2].³³ Poslední reprezentativní fragment pochází z 16. – 17. století, konkrétně ze spáleništního horizontu, jež byl autory výzkumu dáván do souvislosti s velkým požárem Ostravy v roce 1556, odkud pochází odkrojená část vrchní klopky tobolky či tašky [obr. 4:3].³⁴ Jedná se tedy opět o výrobní odpad čtvrté fáze. Bohužel díky odkrojení a dochování malé části klopky, nelze vyčíst její původní tvar. Jako výrobní surovinou zde byla díky materiálové analýze určena teletina [obr. 8]. Celkově je tedy patrné, i vzhledem k nálezovým okolnostem, že se v dorovnávacích vrstvách Masarykova náměstí v Moravské Ostravě jedná o výrobní odpad první, druhé, třetí i čtvrté fáze.

Obr. 6: Poměr papilární k retikulární vrstvě a papilární vrstva svršku obuvi z Masarykova náměstí v Ostravě.

Foto autorky, zvětšení 65 x a 31,5 x.

30 Těž H. KREJČÍČKOVÁ, *Život středověkého člověka*, s. 25, 26, 30, 35, 36.

31 Francis GREW – Margarethe de NEERGAARD, *Shoes and Pattens*, 2, London 2020, s. 35.; Těž H. KREJČÍČKOVÁ, *Život středověkého člověka*, s. 43, obr. 54.

32 Tamtéž, obr. 50, 56

33 Tamtéž, obr. 71, 76.

34 Michal ZEŽULA – Zbyněk MORAVEC – Petr KOČÁR – Zdeňka SOVOVÁ, *Archeologické výzkumy na Masarykově náměstí v Ostravě a jejich výpověď k vývoji, hmotné kultuře a životnímu prostředí města ve středověku a raném novověku*, in: Ostrava, Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska 24, Ostrava 2006, s. 554; Tento artefakt byl při prvotní analýze určen jako fragment pochvy, nicméně tomu neodpovídá způsob šití, ani sled obou vrstev, kdy byly na sebe přiloženy rub a líc. Navíc při správném natočení lze rozpoznat průběh oblouku, jenž je o průměru 16 cm. H. KREJČÍČKOVÁ, *Život středověkého člověka*, s. 81, obr. 3.

Obr. 7: *Detail zdobení fragmentu z Masarykova náměstí v Ostravě.
Ostravské muzeum, př. č. 339/212, foto autorky, zvětšení 32 x.*

Obr. 8: *Papilární vrstva fragmentu tobolky či tašky
z Masarykova náměstí v Ostravě.
Ostravské muzeum, př. č. 150/785, foto autorky, zvětšení 65 x.*

Ačkoliv nové nálezy tohoto typu neustále v Moravské Ostravě přibývají, není dosud přímá souvislost mezi samotnými hmotnými nálezy a koželužnou či výrobním areálem v intravilánu městských hradeb s místním řemeslným centrem. Nicméně samotné množství nálezů slibuje předpoklad takového druhu nálezu a je jen otázkou budoucího stavu bádání, kdy můžeme prokazatelně při záchranných archeologických výzkumech potvrdit lokalizaci takovýchto řemeslných dílen.³⁵ Poslední ve výčtu závěrečných prací je disertační práce Aleše Hocha, ve které vybral reprezentativní kusy z jednotlivých výzkumů na území České republiky.³⁶ Z oblasti Slezska se jednalo o svršek kotníkové obuvi z Opavy Pekařské ulice, totéž, a navíc svršek vysoké obuvi z Opavy Drubežského trhu, z rozhraní ulic Pekařské a Kolářské, podešev, okolek a svršek z Opavy Radniční ulice, podešev z Opavy rozhraní ulic Dolní a Pekařská.³⁷ Reprezentativní v celém jeho zkoumaném souboru byly zdobená pochva rytou výzdobou gryfa, půl měsíce z Ostravy Muzejní ulice a třídlíný míček z Opavy Drubežského trhu.³⁸ Ve všech třech případech můžeme sledovat velký potenciál Opavy a Ostravy, a středověkých jader měst v obecnější rovině, pro budoucnost bádání nad koženými artefakty.

Z dosud vydaných odborných článků se jedná pouze o strohé zprávy o nálezu. Takto první zprávou je článek kolektivu autorů k poznatkům stavebního vývoje kostela Nalezení svatého kříže v Javorníku – vsi, kde kromě již zmíněného stavebního vývoje článek pokračuje i výčtem hrobů a hrobových celků, jež byly v kostele nalezeny. Dozvídáme se tak, že v jednom z hrobů byl pohřbený jedinec pochován společně s modlitební knihou, ze které se dochovaly dřevěné desky obalené kůží, zatímco u pohřbeného kněze byly dochovány nízké uzavřené boty.³⁹ Strohou zmínku obsahuje i článek prioritně věnovaný vodotěsnému zařízení v Poštovní štolě ve Zlatých Horách, rovněž od kolektivu autorů, jež reflektuje výsledky archeologického výzkumu. Mimo jiné je v něm zmíněn i nález obuvi, jež zde zanechali horníci od 17. století.⁴⁰

Bádání nad kožedělným řemeslem v archeologii středověku a novověku je na území Českého Slezska teprve v začátcích. Nicméně v následujících letech, zejména díky nálezům z Ostravy

35 Další usňové artefakty byly nalezeny na území Moravské Ostravy na Muzejní ulici (nálezy v současné době zpracovává Zbyněk Moravec a vyjdou nejdříve v roce 2025 ve formě kapitoly v katalogu věnujícího se nálezům z archeologických výzkumů na Muzejní ulici, dále na parcele u ulic Muzejní, Pivovarská a Velká (ZAV na projektu Nové Lauby) a na Kostelním náměstí v roce 2023, jež jsou v procesu konzervace a předběžného vyhodnocení.

36 A. HOCH, *Kožedělná výroba*. Jeho znalosti celé problematiky středověkých usní a jirchy jsou značné a na mezinárodní úrovni. Další publikační činnost jmenovaného se již netýká slezské archeologie, ale patří k základům bádání na území České republiky. Pokud jmenuji alespoň pár základních, jednalo by se o: A. HOCH, *Středověká kožedělná produkce z Jihlavy v odrazu hmotné kultury*, Archeologické výzkumy na Vysočině 6, 2015, s. 101–108; TÝŽ, *Středověká kožedělná produkce z Českých Budějovic v odrazu hmotné kultury*, Archeologické výzkumy v jižních Čechách 31, 2018, s. 253–277; TÝŽ, *Středověké usňové opasky v archeologických nálezech*, *Archaeologia historica* 46/2, 2021, s. 467–486; TÝŽ, *Středověká kožedělná produkce z Litovle*, *Přehled výzkumů* 62/2, 2021, s. 109–126; Aleš HOCH – Jaroslav BARTÍK, *Středověké usňové artefakty z vybraných lokalit v Uherském Hradišti (Stará radnice, Reduta, ul. Františkánská)*, Slovácko: společenskovědní sborník pro moravsko-slovenské pomezí 59, 2019, s. 87–104.

37 TÝŽ, *Kožedělná výroba*, tab. č. 24, 26, 29, 45, 53.

38 Díky procesu konzervace a postupnému předávání nálezů do Ostravského muzea byla v době zpracovávání Alešem Hochem jedna polovina měsíce již deponována v Ostravském muzeu a druhou polovinu zpracoval A. Hoch ještě na instituci provádějící záchranný archeologický výzkum (NPÚ ÚOP Ostrava). Celý měsíc zpracuje Zbyněk Moravec již v avizovaném katalogu, jež má vyjít nejdříve v roce 2025; A. HOCH, *Kožedělná výroba*, tab. č. 76, 122, 133. Stejným motivem zdobená pochva byla nalezena v Brně; I. SHROMÁŽDILOVÁ, *Kožedělná výroba ve středověkém Brně*, s. 57.

39 P. KOVÁČIK – V. DUDKOVÁ – H. LAFKOVÁ, *Poznatky ke stavebnímu vývoji*, s. 189, 190.

40 V. DUDKOVÁ – P. KOVÁČIK – T. KOUTECKÝ – J. VEČEŘA, *Dřevěné části historického*, s. 355.

a Opavy, lze předpokládat jejich postupné zveřejňování a systematické práce. Rovněž se usňové artefakty dostávají do hledáčku samotných badatelů, jež sbírají zkušenosti zejména v zahraniční literatuře a v celosvětovém společenství sdružující odborníky z muzeí, archeology, historie i konzervátory, Archeological Leather Group.⁴¹ Můžeme se takto těšit na další příspěvky k dané problematice v Českém Slezsku.

Introduction to the Study of Leather Finds in Northern Moravia and Silesia

Summary

The paper is an exploration of published and unpublished results in the territory of Czech Silesia. In order to understand the entire research issue, it is necessary to outline the methodology itself. When finding out the raw material from which the object was made, leather finds can be examined both from the typological and material perspective. Thanks to the ratio between the papillary and reticular layers on the cut, or even according to the distribution of follicles on the papillary side, it is possible to determine the type of animal, or even the part of the animal, from which part of the skin was cut off. From the typological perspective, eight categories can be determined (shoes, gloves, military equipment, personal equipment, hand luggage, games and leisure, production waste and mixtures), each of which has its own subcategories. The history of research into this issue is relatively young in Silesia, the oldest literature is Agnieszka Samsonowicz's study from 1982, where she describes finds from Wrocław and Gdańsk. On the Czech side of Silesia, leather artefacts were investigated in bachelor's (Petra Želinská, 2012), Master's (Hana Krejčíčková, 2014) and doctoral (Aleš Hoch, 2020) theses. Furthermore, there are only mentions of the finds (Javorník – the Church of the Finding of the Holy Cross and Postal Adit (Poštovní štola) in Zlaté Hory). A study dedicated to the issue is still lacking, although a chapter in the catalogue of finds from Muzejní Street in Ostrava (published and written by Zbyněk Moravec) should be published in 2025 at the earliest, and leather artefacts from Ostrava – Church Square (Kostelní náměstí) and the so-called New Arcades (Nové Lauby), located at Velká, Pivovarská and Muzejní Streets in Moravská Ostrava – have already been known. In the foreseeable future, we can therefore look forward to publishing further finds.

Mgr. Hana Lafková
Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta
Ústav archeologie
hana.lafkova@fpf.slu.cz

41 Společnost vydává pravidelné zprávy ve svém Newsletteru, kde se nacházejí mimo jiné také články věnované některým nálezům. Viz. M. RIJKELIJKHUIZEN, *Two Mystery*, s. 3–6 a M. RIJKELIJKHUIZEN, *Leather Gloves and Mittens*, s. 5–9.